

Kan foreldres samlivsbrudd påvirke små barns tilpasning og tilknytning?

Presentasjon av nasjonal og internasjonal forskning og et pågående norsk forsknings- og utviklingsprosjekt

Ingunn Størksen

Mange familier med barn rammes av samlivsbrudd i Norge i dag. Hvilken innvirkning har dette på barna? Påvirker samlivsbrudd barns sosiale og emosjonelle utvikling eller tilknytningsmønster? I denne artikkelen presenteres statistikk over forekomst, og relevant teori og forskning på dette området. Avslutningsvis vil jeg også presentere et pågående forsknings- og utviklingsprosjekt som kalles Bambi-prosjektet (Barnehagens møte med barn og familier som opplever samlivsbrudd). Hovedmålet for dette prosjektet er å vinne mer kunnskap om hvordan barnehage tilbudet kan tilrettelegges for å ivareta særlige behov hos ulike barn og familier som opplever samlivsbrudd.

Forekomst av samlivsbrudd

Vi ser høy forekomst av samlivsbrudd i Norge i dag. Media har en tendens til å operere med at ”halvparten av alle som gifter seg skiller seg”. Skilsmisseratene i Norge har i de aller siste årene gått noe ned, men fortsatt forventes det at 43,4 prosent av alle ekteskap ender i skilsmisse dersom dagens situasjon forblir uendret (Statistisk Sentralbyrå / Statistics Norway, 2008). I 2008 var det 9.950 barn under 18 år som opplevde foreldres skilsmisse (Statistisk sentralbyrå, 2009). Flere studier tyder på at samboerforeldre er i økt risiko for foreldrebrudd sammenlignet med gifte foreldre (Cheng, Dunn, O'Connor, & Golding, 2006; Jensen & Clausen, 1997). Videre vet vi at den årlige statistikken over separasjoner alltid er litt høyere enn statistikken for skilsmisser, siden noen av de som tar ut separasjon

senere flytter sammen igjen. Derfor er det reelle tallet for barn som opplever at deres foreldre *faktisk flytter fra hverandre* langt høyere enn det som fremkommer i skilsmissestatistikken fra SSB. I 2001 ble det anslått at dette tallet kanskje er på 25.000 barn per år (Byberg, Foss, & Noack, 2001). Til sammen tilsier disse tallene at mange norske barn opplever samlivsbrudd i løpet av sin oppvekst.

Forekomst av samlivsbrudd blant foreldre til de yngste barna

Hvordan er statistikken for samlivsbrudd blant foreldre til små barn? I 2004 var det anslått at om lag 24 % av ekteskap vil ende i skilsmisse allerede innen 10 år etter at giftemålet ble inngått (Statistisk sentralbyrå, 2004). For mange par vil altså skilsmissen falle sammen med den tiden barna er i barnehagealder. Statistikken viser at ca 40 % av norske barn blir født av samboere (Statistisk sentralbyrå, 2006). En norsk rapport viste svært høy forekomst av samlivsbrudd blant samboende foreldre. Til sammen hadde hele 17 % av barna med samboende foreldre opplevd samlivsbrudd innen de var 4 år (Jensen & Clausen, 1997). Disse tallene indikerer at de yngste barna (0 – 6 år) er i relativt stor risiko for å oppleve samlivsbrudd.

Kort om tilknytningsteori

Tilknytningsteori fokuserer på trygge varige relasjoner, men også på separasjon og tap. Dermed har det vært nærliggende for mange - både forskere og klinikere - å trekke inn tilknytningsteori i sitt arbeid med barn og samlivsbrudd. Jeg vil nå redegjøre kort for denne teori-

en, og senere vise til forskning omkring samlivsbrudd og tilknytning.

Tilknytningsteori eller ”attachment” teori, springer som kjent ut i fra John Bowlby og Mary Ainsworth sin banebrytende forskning på 40- og 50-tallet (Bretherton, 1992). Teorien springer ut i fra både etologisk teori, evolusjonsteori og psykodynamisk teori. Bowlby sitt kanskje aller viktigste fokus var på barnets behov av en trygg, stabil og empatisk omsorgsperson for at en trygg emosjonell utvikling skal kunne finne sted. Barnet trengte altså en ”trygg base” hvorfra det kunne utforske verden i små doser, mente Bowlby. Han forkastet ideer om at barnet knyttet seg til mor ut i fra oral tilfredsstillelse eller gjennom ren læring eller forsterkning (Bretherton, 1992). Tilknytning er enkelt sagt sterke bånd som knyttes mellom omsorgsperson og spedbarn. Båndene formes som en respons på spedbarnets signaler. Tanken er at det er nødvendig for spedbarnet å klare å appellere til en omsorgsperson for at det skal kunne overleve. Når barnet er eksponert for fare, vil det ha behov for å søke beskyttelse og trøst. Det er da nødvendig for barnet at omsorgspersonen evner å respondere på disse signalene. Det er her det sterke båndet knyttes, og tilknytning finner sted. Det er antatt at tilknytningen som skjer mellom spedbarnet og omsorgspersonen i denne fasen danner grunnlaget for senere relasjoner, men at tilknytningsformen hos den enkelte kan endres – som følge av store livshendelser. Ut i fra gitte kriterier vurderer man om individet har *trygg tilknytning*, en *utrygg tilknytning med motstand* eller en

utrygg ambivalent tilknytning (Bretherton, 1992). Attachment teorien har spredd seg i mange retninger, og det finnes mange forgreninger innenfor moderne psykologi, for eksempel i Peter Fonagys arbeider (Fonagy, Gergely, Jurist, & Target, 2005).

Kunnskap om tilknytningsteori er naturligvis svært viktig for norske barnehager. Abrahamsen (1997) har gitt oss et viktig bidrag i denne sammenheng. Også internasjonale forskere er opptatt av at kvaliteten i barnehage- (daycare-) tilbudet i kombinasjon med kvaliteten på omsorgen i hjemmemiljøet kan ha innvirkning på barns tilknytning (Steele, 2002). Abrahamsen hevdet i 1997 at kunnskap om tilknytningsteori ennå ikke var kommet det lille barnet til gode i norske barnehager. Hun hevdet at de psykologiske aspektene ved omsorgen av små barn ikke i tilstrekkelig grad var blitt bevisstgjort og prioritert i det offentlige omsorgstilbudet. I en relativt ny masteroppgave (Førland, 2007) kommer det frem at objektreasjonsteori og tilknytningsteori i liten grad eller ikke i det hele tatt er en del av pensum ved over halvparten av lærestedene som utdanner førskolelærere. Dermed kan det se ut til at det fortsatt er lite fokus på tilknytningsteori – i hvert fall ved en god del av lærestedene som utdanner førskolelærere i vårt land. Dette vil sannsynligvis ha en innvirkning på arbeidet som utføres i norske barnehager. Gjennom Abrahamsens (1997) bok ”Det nødvendige samspeillet” fra 1997 får vi et innblikk i hvordan denne typen teori kan ha praktisk relevans for barnehager. Temaene hun tar opp er blant annet re-

latert til de voksne som ”trygg base”, hente og bringe situasjoner, og tilpassning til hvert enkelt barns behov. Alle disse temaene kan bli svært aktuelle i forsknings- og utviklingsprosjektet som beskrives mot slutten av denne artikkelen. Først vil jeg se litt nærmere på ulike konsekvenser av samlivsbrudd.

Psykososiale konsekvenser av samlivsbrudd for barn og unge

Generelt viser forskning at barn som har opplevd samlivsbrudd har flere psykososiale problemer enn andre barn (Amato, 2001; Amato & Keith, 1991). Som gruppe kommer disse barna dårligere ut i forhold til læringsrelaterte problemer, atferdsproblemer, psykologisk tilpassning, selvfølelse, sosial tilpassning, og forhold til mor og far. For noen enkelte barn kan samlivsbruddet representere en lettelse dersom de har levd med høy grad av konflikt og uro i hjemmet i lang tid (Amato & Loomis, 1995; Booth & Amato, 2001). Det er viktig å fremheve at i de fleste studier innen dette feltet er gjennomsnittsforskjellene (mellom de som har opplevd samlivsbrudd og andre) moderate. Dette betyr sannsynligvis at mange barn takler samlivsbruddet bra på sikt, mens noen får vedvarende vansker etter foreldrenes samlivsbrudd. Hvem som får problemer og hvem som klarer seg godt beror sannsynligvis på hvor mange risikofaktorer (flytting, konflikt osv.) samlivsbruddet setter i gang og hvor mange beskyttelsesfaktorer (personlige, økonomiske osv.) som er tilstede for det enkelte barn (Amato, 2000).

Også flere nye *norske* studier viser at

barn og unge som har opplevd samlivsbrudd har økt risiko for psykososiale problemer, inkludert læringsrelaterte problemer (Breadablikk & Meland, 1999; Breivik & Olweus, 2006; Størksen, Røysamb, Holmen, & Tambs, 2006; Størksen, Røysamb, Moum, & Tambs, 2005). Dermed er resultater fra norske studier i all hovedsak i tråd med den internasjonale litteraturen. Disse norske studiene på barn og samlivsbrudd har omtrent utelukkende fokusert på eldre barn og ungdom. Dette skyldes blant annet at det er lettere å samle inn data blant eldre barn enn blant yngre barn. Når det gjelder mulige psykososiale konsekvenser av foreldres samlivsbrudd for de yngste barna, må vi derfor vende oss til internasjonale studier.

Psykososiale konsekvenser av samlivsbrudd for de yngste barna

Også innen den internasjonale forskningen omkring samlivsbrudd, ser vi at hovedvekten av studier som publiseres er relatert til eldre barn og ungdom. For eldre barn og ungdom har det blitt publisert (minst) to metastudier hvor den ene inkluderer 92 enkeltstudier (Amato & Keith, 1991) og den andre inkluderer 67 nye enkeltstudier (Amato, 2001). Det har i ettertid blitt gjennomført en metastudie som omfattet alle studier man var i stand til å finne på *små barn* (under 5 år) og skilsmisse. Denne studien inkluderte 24 enkeltstudier (Leon, 2003). Det er altså mye som indikerer at det er behov for mer forskning knyttet til små barn og samlivsbrudd. Det er flere som har antydnet at denne utviklingsperioden kan være ekstra sensitiv

når det gjelder å utvikle vansker knyttet til slike livshendelser (Leon, 2003). Jeg vil nå presentere noen utvalgte studie-resultater relatert til små barn og samlivsbrudd.

En studie med fokus på små barn og samlivsbrudd fant at forskjellene mellom barn i ulike familiestrukturer når det gjaldt atferd, evner og tilknytning kunne forklares av relaterte forhold som for eksempel mors utdanning, inntekt, syn på oppdragelse, faktisk atferd, og depressive symptomer (Clarke-Stewart, Vandell, McCartney, Owen, & Booth, 2000). Samtidig vil flere hevde at disse mellomliggende forholdene i mange tilfeller blir satt i gang av samlivsbruddet (se f.eks. modell i Amato, 2000). Det er derfor kanskje ikke helt riktig å si at familieform (to-foreldre, separert eller alene-foreldre) ikke har noen innvirkning på barnet.

For å løse det metodiske problemet med hva som har innvirkning på hva benytter vi ofte langtidsstudier – eller studier som følger de samme individene over tid. En langtidsstudie fra Storbritannia fulgte barna fra de var 4 – 7 år (Cheng, et al., 2006). Man fant at samlivsbrudd i løpet av perioden var relatert til en økning i emosjonelle vansker og atferdsproblemer. Man ville også finne ut om barna som skulle komme til å oppleve samlivsbrudd i denne perioden allerede hadde flere problemer på første måletidspunkt (da de var fire). Dette fant man ikke. Allikevel ble det funnet at samlivsbrudd i løpet av perioden var relatert til en økning i emosjonelle vansker og atferdsproblemer. Denne studien tyder på selve samlivs-

bruddet medførte ulike reaksjoner hos barna som ikke kunne skyldes forhold som var tilstede før bruddet. Resultatene viste dessuten at barn av samboende foreldre var mer utsatt for brudd, og at disse barna også viste større reaksjoner til samlivsbrudd enn barn av gifte foreldre (Cheng, et al., 2006).

Det finnes noen studier som indikerer at et samlivsbrudd er sterkere knyttet til emosjonelle vansker hos barnet dersom barnet opplever et brudd i sine tidligste år. Resultater fra en studie av ”timing” av skilsmissen viser at *tidlige skilsmisser* (5 – 11 år) er mer relatert til internaliserende og eksternaliserende vansker enn hvis bruddet skjer når barnet er eldre (12 – 16 år) (Landsford, et al., 2006). Internaliserende vansker betyr at barnet trekker seg tilbake når det møter påkjenninger, for eksempel ved å bli engstelig, stille, tilbaketrukket eller trist og lei. Eksternaliserende vansker innebærer at barnet reagerer med å utagere, for eksempel ved å være aggressiv og vise krevende atferd. En annen studie viste lignende resultater. Den fokuserte på atferdsproblemer og resultatene tydet på at barna som opplevde skilsmisse *før de fylte 6 år* viste flere atferdsproblemer, enn barn av foreldre som skilte seg når barna hadde blitt eldre (Pagani, Boulerice, Tremblay, & Vitaro, 1997). Begge studier peker mot at et samlivsbrudd kan være verre for yngre barn enn for eldre. Det er mulig at dette kan skyldes at temaer relatert til tilknytning og separasjon er mer fremtredende for barn i denne alderen enn blant eldre barn, og at separasjon og atskillelse mellom foreldre, og mellom barn og foreldre,

i større grad kan aktivere emosjonelle reaksjoner og endret atferd hos barna. Samtidig har også små barn en mer begrenset mulighet til å *forstå* og *uttrykke følelser* og opplevelser knyttet til et samlivsbrudd.

Det har lenge vært antatt at små barn i større grad enn eldre barn kan ha fantasier, for eksempel om at samlivsbruddet er deres feil, eller at en eller begge foreldrene vil kunne "skille seg" fra eller forlate barnet, eller så kan barna utvikle sinne og påfølgende skyldfølelse mot en eller begge foreldrene som tillot samlivsbruddet å skje (Manfredi, 1977). Dermed kan man fra tid til annen høre små barn komme med uttalelser som:

"Nå har pappaen til Odin skilt seg fra Odin og mammaen. Han har flyttet til et nytt hus. Jeg håper ikke mammaen vil skille seg fra Odin også..."

"Det var jo når jeg spilte for mye play-station at mamma og pappa begynte å krangle..."

"Jeg er jo ganske sur på mamma, men kan ikke si det til henne, for hun er jo så lei seg nå..."

(Omarbeidede utsagn fra barn jeg har snakket med.)

De temaene som illustreres over kan kanskje ses i sammenheng med en mer usikker tilknytning blant små barn som har opplevd samlivsbrudd. Det er mye som tyder på at det vil være viktig for ansatte i barnehagen å være oppmerksom på slike misforståelser eller fantasier hos barn, og at de hjelper barna å

fortolke og forstå det som har skjedd.

Kan foreldres samlivsbrudd påvirke barns tilknytning?

Flere studier har vist at foreldres samlivsbrudd kan utgjøre en risiko for barnets *tilknytning* eller evne til å etablere gode, trygge relasjoner til viktige andre. I en studie fant man at 18-åringer med skilte foreldre hadde en høyere sannsynlighet enn andre for å være klassifisert med usikker tilknytning (Lewis, Feiring, & Rosenthal, 2000).

En annen studie av barn i alderen 3 – 6 år, viste at de som hadde skilte foreldre hadde lavere skårer på AQS – som er en metode som måler trygg tilknytning hos barna (Nair & Murray, 2005). Videre analyser viste at denne sammenhengen delvis kunne forklares av at mødrene som var skilt hadde en mindre positiv foreldrestil enn gifte mødre (Nair & Murray, 2005). Denne studien tyder altså på at samlivsbruddet kan påvirke mødrenes evne til å fungere på en positiv og trygg måte ovenfor barna, og at dette igjen kan påvirke barnas tilknytningsmønster.

I de senere årene har det blitt gjennomført en rekke andre studier om barn, skilsmisse og tilknytning, blant annet av Bretherton og Page (Bretherton & Page, 2004; Page & Bretherton, 2003) hvor de har funnet flere interessante og komplekse sammenhenger mellom foreldres samlivsbrudd og barnas tilknytning. Disse forskerne har blant annet vært opptatt av at familie-narrativene ofte kan være forskjellige mellom foreldre og barn i skilte familier og at barn av skilte kan bære med seg fantasier om

gjenforening mellom foreldre lenge (to år) etter bruddet (Bretherton & Page, 2004). Steele (2002) konkluderer med at flere studier av skilsmisse/samlivsbrudd med et tilknytningsperspektiv er ønskelig.

Et pågående norsk forskningsprosjekt: Bambi-prosjektet

Med utgangspunkt i det som er beskrevet over - om forekomst av samlivsbrudd blant foreldre til små barn og de konsekvenser samlivsbrudd kan ha for barns tilknytning og tilpasning – ble det satt i gang et forsknings- og utviklingsprosjekt (FoU-prosjekt) med fokus på små barn og samlivsbrudd. Prosjektet varer fra 2008 – 2011 og Norges forskningsråd støtter prosjektet gjennom programmet Praksisrettet Forskning og Utvikling. Bambi-prosjektet (Barnehagens møte med barn og familier som opplever samlivsbrudd) har som hovedmål *å vinne mer kunnskap om hvordan barnehagetilbudet kan tilrettelegges for å ivareta særlige behov hos ulike barn og familier som opplever samlivsbrudd.*

Norske barnehager er pålagt å arbeide for individuelt tilrettelagt omsorg for alle barn gjennom rammeplanen for barnehager (Kunnskapsdepartementet, 2006). Mange barn i Norge utsettes hvert år for foreldres samlivsbrudd, og forskning tilsier at samlivsbrudd kan utgjøre en risiko for barnets utvikling og tilpasning. Det finnes i dag lite forskning og materiell omkring hvordan barnehager kan legge til rette barnehagetilbudet for barn og familier som opplever samlivsbrudd. Tidligere oppsummeringer av forskning og teori (Amato, 2000) peker

mot at voksnes aktive tilstedeværelse og støtte kan fremme videre utvikling og tilpasning hos barn som opplever samlivsbrudd. Teori og forskning tilsier også at barnehage og skole sannsynligvis til en viss grad kan kompensere for negative familie-erfaringer som barn kan ha (Pianta, 1999) og at kunnskap om barns tilknytning kan hjelpe små barn som strever i barnehagen (Abrahamsen, 1997). Det er altså mye som tyder på at barnehagen kan ha gode muligheter for å støtte barn som opplever samlivsbrudd i hjemmet, og Bambi-prosjektet har som mål å belyse disse mulighetene. Våre søk etter studier innen dette temaet tyder på at det ikke har vært gjort forskning på dette feltet i Norge før, og lite er gjort for å utnytte internasjonal teori og forskning. Arbeid som allerede utføres i norske barnehager innen dette feltet er i liten grad dokumentert, og det finnes derfor et behov for å løfte frem erfaringer og arbeid som allerede blir gjort for denne gruppen barn og familier i norske barnehager. Likeledes er det i liten grad generert kunnskap om særlige kjennetegn, symptomer, atferd og mulige handlingsalternativer og tiltak i forhold til barn i barnehager som opplever samlivsbrudd. Samarbeidet med foreldre som er i en oppbruddssituasjon og som kanskje er i konflikt kan by på en rekke personlige og praktiske utfordringer for ansatte i barnehager. Dette er også et område der det er behov for mer kunnskap.

Hvordan er det mulig å vinne kunnskap om hvordan barnehagetilbudet best kan tilrettelegges for barn og familier som opplever samlivsbrudd? Man kan tenke

seg flere kilder for å hente relevante erfaringer og relevant kunnskap i denne sammenhengen. For det første kan det finnes forskningslitteratur fra Norge og andre land om konsekvenser av samlivsbrudd og mulige tiltak som kan være nyttige kilder for å vinne kunnskap om hvordan barnehagen skal tilrettelegge sitt tilbud. En annen måte å vinne ny kunnskap på er å studere erfaringer fra barnehagepersonell og foreldre. Videre kan fagfolk som har arbeidet med barn som sliter med plager og vansker etter et samlivsbrudd, ha erfaringer med enkle terapeutiske tiltak som man kan tenke seg kan ha overføringsverdi til barnehagesektoren. Til slutt må det nevnes at vi ser det som vesentlig å innhente data fra barna selv angående deres situasjon og erfaringer. I dette prosjektet vil vi altså søke minst fem kilder for å innhente erfaringer og kunnskap som vil kunne bidra til å belyse prosjektets hovedmål. Vi vil forsøke å integrere og arbeide mot å omsette denne kunnskapen til praktiske tiltak gjennom to eller flere avsluttende dialogseminar med aktuelle representanter fra barnehagene og andre samarbeidspartnere i prosjektet.

Erfaringer fra Bambi-prosjektet frem til nå

Bambi-prosjektet varer fra 2008 – 2011, og vi er altså midt i arbeidet med å samle data og skrive ut funn. Hvilke erfaringer har vi så gjort til nå i prosjektet? For det første er det en del ansatte i barnehagene som formidler at dette med samlivsbrudd er et viktig tema. Mange ser at barn som opplever samlivsbrudd reagerer på forskjellige måter, men det

kan i noen tilfeller være vanskelig å vite hvordan man skal gå frem for å hjelpe. Dette er med på å bekrefte at prosjektet er viktig. Gjennom en barnestudie med 5-åringene har vi fått mange viktige innspill fra barna selv som vi er i ferd med å analysere og skrive ut som forskningsartikler. Noen av barna forteller om store komplekse familier med både steforeldre, og hel-, halv- og stesøsken allerede i en alder av 5 år! Andre barn forteller om små alene-foreldre familier med lite støtte fra storfamilie. Funn fra studien vil bli publisert og formidlet når analysene er ferdig. Mer om Bambi-prosjektet og foreløpige studier og resultater kan leses på www.uis.no/bambi. Målet for Bambi-prosjektet er å vinne kunnskap om barnehagetiltak som kan kompensere for vansker med tilpasning og tilknytning hos små barn som opplever samlivsbrudd.

Referanser

- Abrahamsen, G. (1997). *Det nødvendige samspillet*. Tano Aschehoug.
- Amato, P. R. (2000). The Consequences of Divorce for Adults and Children. *Journal of Marriage & Family*, 62(4), 1269-1287.
- Amato, P. R. (2001). Children of Divorce in the 1990s: An Update of the Amato and Keith (1991) Meta-Analysis. *Journal of Family Psychology*, 15(3), 355-370.
- Amato, P. R., & Keith, B. (1991). Parental divorce and the well-being of children: a meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 110, 26-46.
- Amato, P. R., & Loomis, L. S. (1995). Parental Divorce, Marital Conflict, and Offspring Well-Being During Early Adulthood. *Social Forces*, 73(3), 895-915.
- Booth, A., & Amato, P. R. (2001). Parental

- Predivorce Relations and Offspring Postdivorce Well-Being. *Journal of Marriage & Family*, 63(1), 197.
- Breidablikk, H. J., & Meland, E. (1999). Familieoppløsning i barndom - helse og helseatferd i ungdommen. *Tidsskrift for den norske lægeforsening*, 119, 2331-2335.
- Brevik, K., & Olweus, D. (2006). Children of divorce in a Scandinavian welfare state: Are they less affected than US children? *Scandinavian Journal of Psychology*, 47, 61-74.
- Bretherton, I. (1992). The Origins of Attachment Theory: John Bowlby and Mary Ainsworth. *Developmental Psychology*, 28(5), 759 - 757.
- Bretherton, I., & Page, T. F. (2004). Shared or conflictng working models? Relationships in postdivorce families seen through the eyes of mothers and their preschool children. *Development and Psychopathology*, 16, 551-575.
- Byberg, I. H., Foss, A. H., & Noack, T. (2001). *Gjete kongens barer - rapport fra arbeidet med å få samboerne mer innpasset i statistikken*. (No. 40). Oslo - Kongsvinger: Statistisk Sentralbyrå.
- Cheng, H., Dunn, J., O'Connor, T. G., & Golding, J. (2006). Factors Moderating Children's Adjustment to Parental Separation: Findings From a Community Study in England. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 34(2), 239-250.
- Clarke-Stewart, K. A., Vandell, D. L., McCartney, K., Owen, M. T., & Booth, C. (2000). Effects of Parental Separation and Divorce on Very Young Children. *Journal of Family Psychology*, 14(2), 304-326.
- Fonagy, P., Gergely, G., Jurist, E. L., & Target, M. (2005). *Affect Regulation, Mentalization, and the Development of the Self*. London: Karnac.
- Førland, E. (2007). *Objektrelasjonsteori og tilknytningsteori i barnehager og førskolelær eruttdanninger*. Universitetet i Stavanger, Stavanger.
- Jensen, & Clausen (1997). *Barns familier: samboerskap og foreldrebrudd etter 1970*. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning.
- Kunnskapsdepartementet (2006). *Forskning om rammeplan for barnehagens innhold og oppgaver*.
- Landsford, J. E., Malone, P. S., Castellino, D. R., Dodge, K. A., Pettit, G. S., & Bates, J. E. (2006). Trajectories of Internalizing, Externalizing, and Grades for Children Who Have and Have Not Experienced Their Parents' Divorce or Separation. *Journal of Family Psychology*, 20(2), 292-301.
- Leon, K. (2003). Risk and Protective Factors in Young Children's Adjustment to Parental Divorce. *Family Relations*, 52, 258-270.
- Lewis, M., Feiring, C., & Rosenthal, S. (2000). Attachment over time. *Child Development*, 71(3), 707-720.
- Manfredi, L. A. (1977). Divorce and the preschool child. *Day care and early education*, 5, 18-20.
- Nair, H., & Murray, A. D. (2005). Predictors of attachment security in preschool children from intact and divorced families. *The Journal of genetic psychology*, 166(3), 245-263.
- Pagani, L., Boulerice, B., Tremblay, R. E., & Vitaro, F. (1997). Behavioural Development in Children of Divorce and Remarriage. *Journal of Child Psychology & Psychiatry*, 38(7), 769-781
- Page, T. F., & Bretherton, I. (2003). Representations of Attachment to Father in the Narratives of Preschool Girls in Post-Divorce Families: Implications for Family Relationships and Social development. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 20(2), 99-122.
- Pianta, R. C. (1999). *Enhancing relationships between children and teachers*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Statistisk sentralbyrå (2004). Beregna prosent ekteskap som vil bli oppløyst, såfram skilsmålsrater som i det einskilde år. 1960-2003 Retrieved from Statistisk sentralbyrå (2006). 469 200 ektepar med hjemmeboende barn. <http://www.ssb.no/barnogunge/arkiv/2006/familie/>, <http://www.ssb.no/emner/02/02/30/ekteskap/arkiv/tab-2004-09-02-08.html>
- Statistisk sentralbyrå (2006). 469 200 ektepar med hjemmeboende barn. <http://www.ssb.no/barnogunge/arkiv/2006/familie/> <http://www.ssb.no/emner/02/02/30/>

- ekteskap/arkiv/tab-2004-09-02-08.html
Statistisk sentralbyrå (2009). *Skilsmisser 2008 - Etter barnetall og antall barn under 18 år berørt av skilsmisse samt aldersgrupper. Bestilt rapport*. Oslo.
- Statistisk sentralbyrå / Statistics Norway (2008). Befolkningsstatistikk. Ekteskap og skilsmisser, 2007. Mange gifta seg 7.7.2007. Retrieved from <http://www.ssb.no/ekteskap/arkiv/>
- Steele, H. (2002). State of the art: Attachment theory. *The Psychologist*, 15(10), 518 - 523.
- Størksen, I., Røysamb, E., Holmen, T. L., & Tambs, K. (2006). Adolescent adjustment and well-being: Effects of parental divorce and distress. *Scandinavian Journal of Psychology*, 47, 75-84.
- Størksen, I., Røysamb, E., Moum, T., & Tambs, K. (2005). Adolescents with a childhood experience of parental divorce: a longitudinal study of mental health and adjustment. *Journal of Adolescence*, 28(6), 725-739.